

[פרק 5]

חופש הביטוי והסתה

היכן הגבול?

חופש הביטוי והסתה – היכן הגבול?

חופש הביטוי הוא אמצעי הכרחי לקיום הליך בחירות דמוקרטי משמעותי. כדי שיהיה ניתן לצקת תוכן ממשי בתהליך הבחירות, הכרחי שלאזרחים יהיו הזכות והיכולת המעשית להחליף ביניהם דעות, למתוח ביקורת על השלטון ולגבש יחד חלופה לשלטון קיים. חופש מידע מסייע לאזרחים לקבל החלטות אישיות ופוליטיות.

חופש הביטוי הוא אמצעי לבקרה ופיקוח על השלטון הנבחר בתקופה שבין מערכת בחירות אחת לאחרת. באמצעותו מוטל על השלטון מורא הציבור, והודות לכך גוברים הסיכויים שלא ייעשה שימוש לרעה בכוח השלטוני. חופש מידע מסייע לאזרחים לדעת על המתרחש במסדרונות השלטון וחושף בעיות חברתיות הדורשות טיפול.

הזכות לחופש ביטוי, שהיא זכות פרט יסודית וטבעית, משרתת הן את הפרט, במימוש עצמו, והן את החברה והמדינה הדמוקרטית, שכן הוא מאפשר חירויות פוליטיות ואזרחיות המבססות את השלטון הדמוקרטי, את העיקרון של שלטון העם ואת העיקרון של הגבלת השלטון.

עם זאת, ברור שגם לחופש הביטוי, כמו לכל זכות דמוקרטית אחרת, יש גבולות המתחייבים מן הצורך לכבד גם את זכויות הזולת. הזכות לחופש ביטוי סותרת לעיתים את הזכות לחיים, וכאשר מתקיימת סתירה כזו על חופש הדיבור לסגת מפני הזכות לחיים. לדברי אהרן ברק, נשיא בית המשפט העליון בשנים 1995-2006, "הזכות לחיות בחברה קודמת לזכות להביע בה דעה". המשטר הדמוקרטי נכון להגן על חופש הביטוי, כל עוד הוא מגן עליה, אך במקום שבו חופש הביטוי הופך לקרדום לפגיעה בדמוקרטיה, אין כל צידוק שהיא תניח את צווארה על הגרדום.

חופש הביטוי הוא אחת החירויות המרכזיות והחשובות בדמוקרטיה ונחשב לאמצעי משמעותי לשמירתה. הוא מאפשר לאדם לבטא את רצונותיו, את צרכיו ואת עמדותיו, להיחשף לרצונותיהם, לצורכיהם ולעמדותיהם של אחרים, לקבל מידע על הסובב אותו ולבקר את השלטון ו/או את המציאות החברתית הסובבת אותו.

חופש הביטוי הוא אמצעי למימוש עצמי של האדם. הוא חלק ממהותו האנושית של האדם ומפיתוח עצמיותו. מדינה דמוקרטית מחויבת לכבד את זכותו של האדם להתבטא במגוון דרכים ואמצעים אמנותיים.

חופש הביטוי הוא אמצעי לחשיפת האדם למגוון דעות, גם לאלו המנוגדות לשלו. באמצעות חופש הביטוי האזרח יכול להיחשף לעובדות חדשות, לברר את תוקפן של עמדות מסוימות, ללבן אמיתות ולהפריך דעות שגויות. חופש הביטוי והמידע מסייע לאדם לגבש תפיסת עולם.

חופש הביטוי הוא אמצעי להיכרות בין קבוצות תרבותיות שונות בחברה ויצירת מרחב ציבורי משותף, דינמי ומתפתח. כדי שיוכל להתקיים דיון ציבורי בין הקבוצות השונות המרכיבות את החברה על יעדיה, ערכיה ותרבותה המשותפים, יש לאפשר חשיפת עמדותיהן של כל הקבוצות וליצור פתיחות והיכרות ביניהן. חופש הביטוי יאפשר מקום לכל הקבוצות האלו. ללא חשיפה כזו תיווצר חברה מנוונת ומקובעת. דיון חופשי מוביל לגילוי האמת ופתיחות לרעיונות חדשים ולקדמה.

רצח יצחק רבין הבליט את חוסר ההבנה באשר לחיוניותו של חופש הדיבור מצד אחד ובאשר להקפדה על גבולותיו של חופש זה מצד אחר. חופש הדיבור אפשר במקרה הזה הסתה. הסתה היא התבטאות העלולה בנסיבות העניין (תוכן ההתבטאות, הדובר, השומע והאווירה) להוביל למעשים אלימים ולא חוקיים.

מהם גבולות חופש הביטוי במשטר דמוקרטי ומתי הופך ביטוי להסתה?

"מילים הן לא רק המפתח לשכנוע, אלא ההדק המשחרר לפעולה", אמר השופט האמריקני לרנד האנד.

דמוקרטיה אינה יכולה להתקיים מבלי להטיל איסורים על חופש הביטוי, שכן כאשר מדובר במילים המניעות בני אדם לפעולה המסכנת חיי יחידים או רבים, ראוי לאסרן ולהעניש עליהן.

גם ג'ון סטיוארט מיל, שבחיבורו "על החירות" פיאר ורומם את חופש ביטוי והוויכוח, הכיר בצורך לאסור הסתה העלולה להוביל לאלימות קטלנית. ואכן, הצידוק לאיסורים אלה נעוץ בקשר הסיבתי בין המילה לבין מעשים בלתי חוקיים, ובעיקר אלימים. בדמוקרטיה מתקנת שואפים להחיל איסורים ועונשים על אותן התבטאויות, המסיתות לשחרור פעילות מסוכנת.¹

שתי גישות מרכזיות מגדירות מהי הסתה: הגישה התועלתנית, שמבחנה הוא מבחן הסבירות של פגיעה בפועל בבני אדם בשל דברים הנאמרים (מבחן "הודאות הקרובה") והגישה העקרונית, לפיה תוכן הדברים הפוגעניים בדמוקרטיה הוא המבחין בין חופש ביטוי להסתה.

על פי הגישה העקרונית, "נושא הגנת הדמוקרטיה הוא בגדר של עיקרון מוסרי ולא עניין המותנה ברמת הסכנה או בקרבתה"², כלומר תוכן השולל את עקרונות הדמוקרטיה חייב להיות מוגבל או אסור בביטוי בין אם כרוכה בכך סכנה מיידית ובין אם לאו³. לא ניתן להשלים עם ביטויים שיש בהם קריאה מפורשת לאלימות.

הגם שבתי המשפט הם האמונים על ביצוע השיקול האובייקטיבי בין חופש ביטוי להסתה, אין אנו יכולים להיות שאננים ולהיסמך על המבחן המשפטי בלבד, שכן פעולתם של בתי משפט או גורמי אכיפה מתבצעת רק לאחר מעשה ולעיתים זה מאוחר מדי.

מי אחראי למנוע רצח פוליטי? מה ניתן לעשות כדי למנוע מדחפיו של פרט כלשהו ומתהליכים קבוצתיים הרסניים מלהידרדר עד כדי רצח?

לעולם יחיו בקרבנו בני אדם וקבוצות בעלי פוטנציאל הרסני. דווקא משום כך, זה המקום להדגיש את חשיבותה של הזירה הציבורית, האזרחית: אנו כחברה יכולים לשלוט בתהליכים החברתיים העלולים להביא לידי התנתקות מוסרית. עלינו להיות ערים לתהליכים החברתיים ולהבין שגם אם אנו איננו מתכוונים לכל מילה שלנו באופן פשטני, כפשט; אחרים עלולים להבין את דברינו בדרכים שונות.⁴

עיצוב המרחב הציבורי מצוי בידינו, האזרחים: שם אנו יכולים ליטול חלק בעיצוב המרחב שבו אנו רוצים לחיות, בקביעת גבולות חופש הביטוי ובהגנה מפני אלימות, לוודא שהדרך אינה נסללת לרצח פוליטי נוסף.

הסתה לפני רצח רבין

הביקורת הלגיטימית והראויה נגד רבין וממשלתו הולידה בשלב מסוים פעולות לא חוקיות בדרגות חומרה שונות. התבטאויות חריפות שחצו קווים אדומים, פורסמו בידי אנשים בולטים בציבור הימני והציוני-דתי, כולל דיונים הלכתיים לכאורה בשאלה האם חל על ראש הממשלה "דין רודף" ו"דין מוסר", המחייבים להורגו כדי להציל נפש מישאל. ככל שחלף הזמן, גברו הקולות הבוטים המאשימים את רבין בבגידה, וגדל מספר התקריות האלימות במקומות שבהם הופיע בציבור.

הרצח היה מעשה ידיו של טרוריסט יחיד, אך הוא נעשה לאחר מערכה ממושכת של דה-לגיטימציה לממשלת רבין וליצחק רבין באופן אישי.

למעשה, ההסתה נגד רבין ונגד ממשלתו ביטאה דה-לגיטימציה של התהליך הדמוקרטי עצמו וחצייה של קווים

**רצח יצחק רבין
הבליט את חוסר
ההבנה באשר
לחיוניותו של
חופש הדיבור
מצד אחד ובאשר
להקפדה על
גבולותיו של חופש
זה מצד אחר.
חופש הדיבור
אפשר במקרה הזה
הסתה. הסתה היא
התבטאות העלולה
בנסיבות העניין
להוביל למעשים
אלימים ולא
חוקיים**



כרזה זו הוכנה על ידי שני קטינים, אשר הועמדו לדין והורשעו לאחר שהודו בביצוע העבירות שיוחסו להם. הכרזות חולקו, על ידם ועל ידי אחרים, בהפגנה בכיכר ציון בירושלים חודש לפני הרצח

אדומים. המאבק הדמוקרטי האופוזיציוני המתבקש נגד מדיניות הממשלה הידרדר לכדי סכנה לדמוקרטיה והתברר כי חופש הביטוי הפך לחופש השיסוי.

גורם בולט בהקצנה של דה-הלגיטימציה שנעשתה לממשלה היה ערוץ רדיו, שאחד משדריו הפופולריים ייחד חלקים מתכניתו השבועית לביקורת הגובלת בהסתה נגד רבין וממשלתו. אותו שדר חזר וקרא לרבין "בוגד" ואמר ש"רבנים הוציאו דין רודף על רבין". הוא גם טען ש"זוהי ממשלה של השמדת היהדות (...). מוחקים כל דבר יהודי (...). הממשלה הזו אין לה לגיטימציה, זו ממשלה שבגדה בי (...). עם רוב שיש לה ועם כמה בוגדים"⁵.

כלי תקשורת בולט נוסף שהשתתף בהסתה היה שבועון חרדי שטען לא אחת, כי רבין הוא "חולה נפש", "מטורף" ו"רוצח" וכינה אותו "יודנראט", "קאפו", "שיכור" ועוד. במאמר מערכת מאוגוסט 1995 נכתב, כי רבין ופרס "מובילים את המדינה ואת אזרחיה לאבדון וחייבים להיות מוצבים מול כיתת יורים"⁶.



ראש הממשלה על הכוונת: כרזות נגד יצחק רבין בהפגנות ימין

רבין! מן הדם שעל ידו של טרפאת

לא תינקה!

ראש הממשלה של עם
שסבל יותר מכל עם אחר -
הכשיר את הארץ הטובה.

ראש הממשלה של עם
עביר לעולם ילא הרצח -
המיר את הולכה.

י שאכיר ואמיר ארבי ילכה בקבר -
אמין אתם גם בסתיו!

הם אמין את הדם שישבג -
הולכה -

- **פרדס** של 10,000 רונצים שלרצח
היד שחורה אחת מבית המצד
ושלוחת אחת לרונג בנו.
- **פרדס** של 20,000 מחבלים
באדי שומרים, שלרצח היד
כחמה להם את השער לארץ.
- **פרדס** של מאת מבוקשים,
רונצים מחטבים,
שלרצח היד נחנה להם חנייה.
- **פרדס** של שורות אלכס טרבים
שישגו כלי נשק פיר לאחד
שנוה וריחו יזו בארשת המחבלים.

יצחק רבין - עם היד הזאת - איך אתה ישן בלילות?

ה' תשנ"ג

המימד הקיצוני ביותר של שימוש בביטויים אלימים ומסיתים היה שימוש בביטויים הקשורים לשואה. בחברה הישראלית בשנות התשעים עוצמתה של המטאפורה הקשורה לנאצים הייתה עזה מאוד, מאחר שהיא שללה את הלגיטימיות של האקר ואת צלם האנוש שלו בעת ובעונה אחת. בעיניים יהודיות אין נתעב יותר מהקצין הנאצי ואין איום גדול יותר מסכנת השואה. לומר על אדם כלשהו שהוא "כמו נאצי", פירושו ליצור כלפיו דחייה מוחלטת. הקישור בין יצחק רבין, ראש הממשלה ושר הביטחון, לבין נאצי, צורך, אויב היהודים, היווה את שיאה של הדה-לגיטימציה.

בחוברת קריקטורות שהופצה ברבים תחת הכותרת "משפט פושעי השלום", הופיעה קריקטורה בנוסח העיתון הנאצי "דר-שטימר". הקריקטורה הציגה את רבין שוטף את ידיו בכיור מדם יהודי. האחראי להפצת החוברת אמר לכלי התקשורת כי יש להתייחס להסכמי אוסלו "כפי שהתייחסו בצרפת הכבושה לשיתוף פעולה עם הנאצים (...). זה מעשה בגידה ולא מן הנמנע שיבוא יום ורבין יועמד לדין על מעשה זה כפי שפאטן העומד לדין"⁷. רבין הגיב על ההאשמות הללו בביטויים קשים נגד מתנחלים ונגד אנשי ימין, וכשנשאל כיצד הוא מתייחס להגדרת הממשלה כפושעי שלום ולקריאות לשפוט פושעי שלום ביום מן הימים, ענה: "אני חושב שאלה ביטויים חמורים שאין להם קיום בדמוקרטיה ומי שעוסק בכך תכליתו לערער את יסודות הדמוקרטיה הישראלית. מי שרוצה בהמשך קיומה צריך להוקיע את העוסקים בכך"⁸.

בינואר 1995 נשלח מכתב מהיישוב ברכה, פרי יוזמתם של שלושה רבנים, אל 40 רבנים אורתודוקסים בישראל ובארצות הברית, כדי שיחוו את דעתם על השאלה אם ראש ממשלת ישראל וממשלתו הם "מוקרים" על פי ההלכה.

במכתב נשאל, בין היתר, האם ניתן להחשיב את הממשלה ואת העומד בראשה כשותפים למעשי הרצח שביצעו המחבלים, האם על פי ההלכה יש להעמידם לדין ומה עונשם אם ייחשבו שותפים לרצח⁹.

עצם כתיבת המכתב, אף שלא הייתה בלתי חוקית, חצתה קווים אדומים שבעבר לא נחצו ומעידה על מידת הדה-לגיטימציה של ממשלת רבין בקרב ציבור גדול.

כולנו

להפגנת העונק

שלא הייתה כמותה בישראל!

נגד הפקרת ביטחון הארץ בידי פושעי אס"ף התועבים, שידיהם מטאלות בדם ילדיו הנרצחים

נגד הפרת אמון העם וניצול רוב דחוק להכרעת הרוח-טורל

בעד ישראל חוקה ובוטחת, החזרת בסבלנות לשלום אמיתי

בעד חזרת אל העם ופיות לבדו

המגנת הענק תיערך ביום שלישי כ"א באלול תשנ"ג, 7.9.93 בשעה 6.30 בערב, מול משרד ראש-הממשלה בירושלים. הסעות מכל עיר ועיירה ברחבי הארץ.

אדן ישראל בסנה

מייצב כרונולוגי למחנת רונקו (להתחייב)

המטה המשותף לכל חזית המאבק לפני ארץ ישראל, טל 4604494-03, 832224-02

כרזות וסטיקרים נגד ראש הממשלה, יצחק רבין

”בזמן האחרון אנו עדים לתהליך של הידרדרות חמורה באשר לשני מרכיבי היסוד לקיומה של חברה דמוקרטית: שמירת החוק ומניעת האלימות.

אני סבור כי לכנסת וחבריה יש וחייב להיות תפקיד מחנך בכל הקשור לעניין האלימות. דרך ההתנהגות וצורת ההתבטאות בכנסת כיום אינן סימן מעודד לבאות. האלימות הפיסית מתחילה באלימות מילולית וזו מתחילה בכנסת.

מי שאינו רוצה הידרדרות חמורה עוד יותר בעניין האלימות בחיים הציבוריים, חייב להוקיע איפא כל גילוי אלימות מכל סוג שהוא, והכנסת בדיוניה חייבת להיות דוגמא ומופת לעם. הדיונים חייבים להיות ענייניים, יהיו חריפים ככל שיהיו ניגודי הדעות.

בדיוק כמו עניין האלימות, כך גם שמירת החוק אינה ניתנת לחלוקה. אי אפשר להפריד בין חוקים שמוכנים לכבד אותם לבין כאלה שאין כל נכונות לכבד אותם רק משום שהם אינם נראים למישהו (...) שמירת החוק, כל חוק, היא תנאי לקיום מערכת דמוקרטית וחברתית נאותה.

יש קו ברור בין כיבוד החוק וקיומו לבין אנרכיה. אסור לחצות את הקו הזה. האלימות והאנרכיה הן האויבות החמורות ביותר לקיומה של מדינת ישראל והחברה שבתוכה, הרבה יותר מן האויבים שמעבר לגבולותינו”

["שמירת החוק אינה ניתנת לחלוקה", אוקטובר 1982]

3

אמנון ליפקין-שחק

"בחברה אחת, לא גדולה, צפופה באנשים ובדעות כמו שלנו, סביר ומתבקש שיתנהל ויכוח על העניינים הגורליים ביותר לחיינו כאן. חשוב שיתקיים דיון; חשוב שישמעו ברוב קשב גם דעות מיעוט, שיילקחו בחשבון המצוקות, החששות, העכבות - פרי חשדנות וסבל של יחיד ושל רבים. אבל הסגנון הופך להיות חלק מהתוכן. הוא, גם הוא, מהות. והברוטליות משקפת תרבות חברתית ששיאה ברצח ראש ממשלה, וסימניה ניכרים באלימות לכל סוגיה בחיי יום-יום. לא לזה קם דור והחזיר עם לארצו. לא לכך התכוונה המורשת היהודית, שעל תשתיתה הונחה המדינה.

אל האחר יש להקשיב. לשונה - בכל תחום - יש זכות קיום שווה ומכובדת. בענייני המדינה תכריע, בסופו של יום, דעת הרוב. יש לשאוף כי היא תייצג מכנה משותף שבסיסו רחב כמידת האפשר. שהיא תקלע אל דעת רבים ככל שניתן. כך ראוי וכך נאה בחברה דמוקרטית רבת-פנים וטעמים כשלנו.

אין מקום אצלנו לקצוות טורפים! משום צד! הם המעט המכתים את המרובה. אסור לתת להם דריסת רגל בחיינו!¹³

[1998]

3

אהרן ברק

"חופש הביטוי הוא הנותן למשטר את אופיו הדמוקרטי. בלא דמוקרטיה אין חופש ביטוי ובלי חופש ביטוי אין דמוקרטיה (...)

זהו החופש להפיץ ולקבל ידיעות, זהו החופש לכתוב מחזות וסרטים ולהציגם, זהו החופש 'לראות ולשמע' (...) זהו גם החופש להביע דעות חורגות אשר הרוב סולד מהן (...)

חופש הביטוי הוא הסבלנות כלפי השנוא

עלינו"¹¹

[1988]

3

הרב ישראל לאו

"יש לבער קוצים מן הכרם של בית ישראל. אם יימצא מי שמטיף לרצח או מסית לכך, יש לסוגרו מאחורי סורג ובריה, כדי שתיפסק האלימות הנוראה שהיא כסרטן האוכל בגוף האומה. הדרך של תורת ישראל שוללת כל פגיעה הן בכבוד האדם ובוודאי בגופו ובחיינו"¹²

[1996]

דו"ח רצח

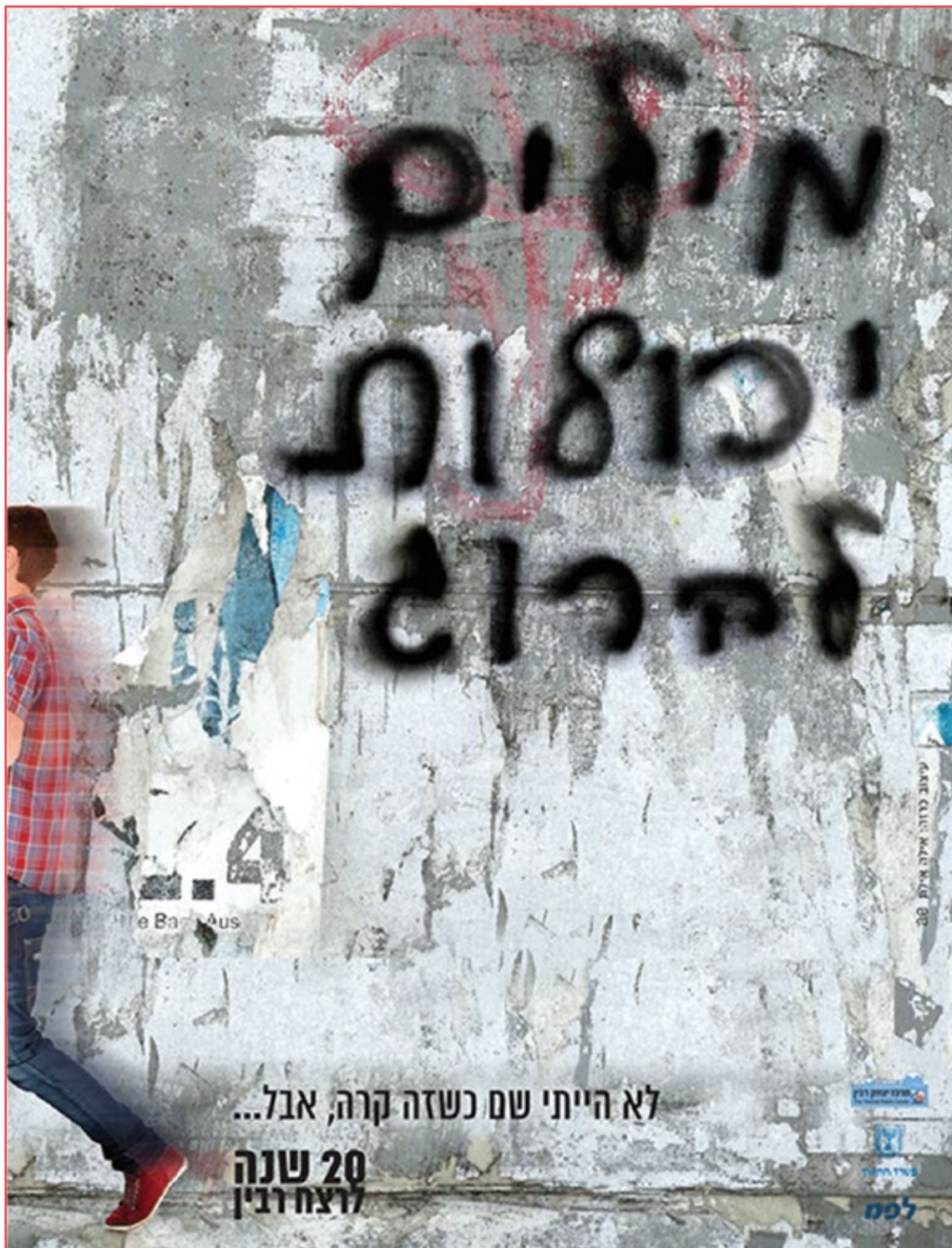
[מילים ולחן: שלמה ארצי]

ביום שישי בדאלאס טקסס,
עשרים ושניים נובמבר שישים ושלוש,
נרצח ג'ון קנדי שקראו לו "ביג אס",
יריה אחת בצוואר ושתיים בראש,
הלוויתו נערכה בסוף נובמבר,
הארי אוסוולד ירה בו מאיזו סיבה,
היינו בצופים, שיחקנו כדורגל,
דו"ח רצח מתחיל בלי מילת אהבה.

ביום שבת בתל אביב עיר בלי שמיים,
ארבעה בנובמבר תשעים וחמש,
נרצח... כנראה פעמיים,
שתי יריות מאקדח של מתנקש.
הלוויתו נערכה יומיים אחר כך,
מטורף אחד ירה בו מטווח קצר,
היינו בבית, ישבנו סתם ככה,
אחר כך הלכנו לבכות בכיכר.

כמה דמעות, כמה נרות?
כמה שיגעון עוד אפשר לזהות?
כמה ימים, כמה חשיכה
יעברו עד ש...
הכל ישכח?

ביום ראשון במקום לא ידוע,
עשרים ושלושה נובמבר תשעים וחמש,
אני כותב את השיר מתוך געגוע,
לאן אסע עכשיו ומה אבקש?
הימים ימי זעם, יש אומרים שזה ככה,
הימים ימי פעם עם ימי עכשיו,
איך תבוא מנוחה על ארץ הפחד,
ורק השאלה מי עוד יירצח?



כרזה לציון 20 שנה לרצח ראש הממשלה